

ÖZAL, Turgut
(1927-1993)**Türkiye Cumhuriyeti'nin
sekizinci cumhurbaşkanı.**

Turgut Özal

13 Ekim 1927'de Malatya'da doğdu. Babası Mehmet Siddık Bey, annesi Hafize Hanım'dır. Aile Cinlioğlu olarak tanınmaktadır. Anne tarafı, Elazığ'ın Çemişkezek ilçesinin 1974 yılında Keban Barajı'nın altında kalan Toma mezarından ve Kayı boyuna dayanır. Babasının memuriyeti sebebiyle Anadolu'da çeşitli mekteplerde okudu. Bilecik'in Söğüt ilçesinde başladığı ilkokulu dördüncü sınıfta iken (1937) babasının tayini Silifke'ye çıktığından Silifke'de bitirdi. Silifke'de girdiği ortaokulu Mardin'de tamamladı. Mardin'de o zamanlar lise olmadığı için ailesi onu Konya Lisesi'ne gönderdi. Bir yıl sonra da ortaokulu bitiren kardeşi Korkut'la birlikte Kayseri'deki liseye nakledildi. Buradan mezun olunca (1945) gittiği İstanbul'da kaydolduğu İstanbul Teknik Üniversitesi'nden 1950'de yüksek mühendis olarak mezun oldu. Üniversite yıllarında dinî alt yapısı güçlendi ve burada iken Necmettin Erbakan'la tanıştı. Abdurrahman Şeref Güzelyazıcı'nın evindeki bir sohbetle daha sonraları sıkı bir irtibat içinde olacağı Mehmet Zahir Kotku'nun yakın arkadaşı ve dergâhın postnişini Abdülaziz Bekkine ile tanıştı.

İlk görevine 1950'de Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde başladı. Süleyman Demirel'in de çalıştığı bu kurum o yıllarda Ankara'nın en iyi kurumları arasında yer alıyordu. Demirel baraj projelerini çizerken Özal da projelerin elektrikle ilgili hesaplarını yapıyordu. Bu arada Hasan İnan'ın kızı Ayhan Hanım'la evlendi. 1951 yılının ilkbaharında başlayan ve sonbaharında sona eren bu evlilik onda derin iz bıraktı. Altı ay sonra elektrik enerjisi ve mühendislik ekonomisiyle ilgili eğitim görmek üzere bir yılığına Amerika Birleşik Devletleri'ne gitti. Amerika'nın teknolojisinden ve toplumsal yaşamından etkilendi. 1953'te Türkiye'ye dönünce Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde çalışmaya devam etti ve genel müdür teknik müşaviri oldu. İkinci evliliğini 31 Mayıs 1953'te Semra Yayınmen ile yaptı. 1958'de Ankara'da iki yıllık Devlet Yatırım Planı'yla ilgili çalışma grubunda yer aldı; bu grup Devlet Planlama Teşkilâtı'nın çekirdeğini oluşturdu. 1957'de Devlet Su İşleri genel müdürü olan Süleyman Demirel'in 1958 ve 1959 yıllarında danışmanlığını yaptı. 1959-1961 yıllarında ifa ettiği askerlik

görevinin ardından Elektrik İşleri Etüt İdaresi'ndeki vazifesine geri döndü ve 1965 yılına kadar bu görevini sürdürdü.

1965'te Süleyman Demirel hükümeti kurulunca başbakanlık müşavirliğine tayin edildi. 1967'de Devlet Planlama Teşkilâtı'nın başına getirildi. Bu görevinin yanında Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları Yönetim Kurulu üyeliği, Para Kredi başkanlığı, Ekonomik Koordinasyon Kurulu başkanlığı, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Bölgesel Kalkınma ve İşbirliği Örgütü kurul başkanlığı yaptı. 12 Mart 1971 muhtırasının ardından görevden alınca Dünya Bankası'ndan gelen teklifi kabul ederek Dünya Bankası Başkanı Mc Namara'nın özel danışmanı oldu. 1975'te Türkiye'ye dönüp Sabancı Holding'de genel koordinatör olarak işe başladı. Daha sonra çeşitli firmalarda değişik görevlerde bulundu. Aynı dönemde Madenî Eşya Sanayicileri Sendikası üyesi oldu. Bir süre sonra Madenî Eşya Sanayicileri Sendikası'nın önce yönetim kurulu başkanlığını, ardından genel başkanlığını üstlendi. 1977 seçimleri öncesinde Millî Selâmet Partisi'nden İzmir'den milletvekili adayı olduysa da seçilemedi. Süleyman Demirel 12 Kasım 1979'da bir azınlık hükümeti kurunca hükümetin planlama ve başbakanlık müsteşarlıklarına getirildi. 24 Ocak 1980 tarihinde yayımlanan ve "24 Ocak kararları" diye anılan Türkiye'nin en köklü ekonomik reformuyla ilgili kararların alınmasında başta gelen isimler arasında yer aldı.

12 Eylül 1980 darbesinde Kenan Evren tarafından çağrılarak 24 Ocak kararlarının uygulanacağı ve beraber çalışma isteği kendisine bildirildi. 20 Eylül'de kurulan Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısı oldu ve 13 Temmuz 1982'de istifasına kadar görevini sürdürdü. Halk oyuna sunulan yeni anayasa 8 Kasım 1982'de kabul edilip parti kurma çalışmaları başlayınca 20 Mayıs 1983'te Anavatan Partisi'ni oluşturdu. 6 Kasım 1983'te yapılan genel seçimlerde

tek başına iktidar olacak çoğunluğu elde etti. 13 Aralık 1983'te kurduğu hükümet 24 Aralık 1983'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden güven oyu aldı. Böylece başbakan olarak Türkiye'nin 1980'li yıllarına damgasını vuracağı yeni bir dönemi başlattı. Şubat 1987'de Amerika'da "kroner by-pass" ameliyatı oldu. Aynı yıl gerçekleştirilen erken genel seçimlerde de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu sağladı. Anavatan Partisi'nin 18-19 Haziran 1988 tarihinde yapılan II. olağan büyük kongresindeki konuşması esnasında kendisine düzenlenen suikastta parmağından hafif şekilde yaralandı. Kürsüden bu durumda yaptığı konuşma kamuoyunda derin etki bıraktı. Kenan Evren'in yerine 31 Ekim 1989'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde cumhurbaşkanı seçildi ve 9 Kasım'da cumhurbaşkanlığı görevini devraldı. 17 Nisan 1993'te kalp krizi geçirerek öldü. Böylece 1983 yılında başlayan, Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal alanlarında birçok yeniliğin yapıldığı bir dönem sona ermiş oldu.

Turgut Özal bir devlet adamı olarak bazan mütevekkil, kaderci, bazan da inatçı bir karakter sergilemiştir. Kafasına koyduğu işi mutlaka başarmak isteyen bir kişiliğe sahipti. Kazanma arzusu, kaybetmeyi kabullenmemesi ve tez canlılığı ile dikkat çekiyordu. Bürokratik işlemlerin uzamamasını ister, sürekli yenilik peşinde koşardı, yeni teknolojiye karşı özel bir merakı vardı. Siyasî hayatında ve davranışlarında liberal düşünce tarzı onun en önemli özelliğiydi. O zamana kadar Türkiye'de alışılmamış bir siyasetçi profili çizmişti. Konuşmaları, mimikleri, davranışları ve insanlara yaklaşım tarzı ile sade bir insan görüntüsü ortaya koymuş, halka yakın davranışlarıyla geniş kitlelerin sempatisini kazanmıştı. Bu durumyla halkın gözünde her gün karşılaşılan bir insan profili çizmekteydi. Siyaset sahnesinde asık suratlı, üstten bakan devlet adamı yerine sevimli ve sempatik bir görünüm sergilemişti. Türk halkının çoğunluğu Özal'ın şahsında kendi kimliğiyle iktidara ortak olduğuna inanmıştı. Özal, devletin geleceğe yönelik kimlik tasavvuru ile halkın tarihsel süreçten gelen geleneksel kimliği arasında bağlantı kurma becerisini de göstermişti. Bir yönüyle Türkiye'yi çağdaş dünyanın rasyonel değerleriyle buluşturmaya çalışırken diğer yönüyle Türk insanının yerel değerlerine evrensel ufuklar açma çabasındaydı.

Özal, siyasî olarak kavgadan uzak dört farklı eğilimi birleştirme hedefini ortaya

koymuş, kendi görüş ve düşüncelerini esas alarak bu dört eğilime yeni bir ruh ve anlayış kazandırma yoluna gitmişti. Temelde muhafazakâr aile yapısına sahipti. Cumhuriyetçi yönetici sınıfının yetiştiği ortamda yetişmemiş, Cumhuriyet'in bürokratik kadrolarını yetiştiren okullarda okumamıştı. Yaşam tarzından, yönetim biçiminden ve liberal düşünce yapısından etkilenmediği Amerika Birleşik Devletleri, Özal'ın dünyaya açılan küresel siyasi bakışının temel paradigmasını oluşturdu. Amerika'nın toplumsal ve siyasal yapısı, Türkiye'nin kültürel ve etnik temelden kaynaklanan sorunlarının çözümünde ilham kaynağı olarak onun üzerinde etkili oldu.

Turgut Özal'ın gerek iç politikada toplumsal sorunların çözümünde, gerekse ekonomide ve dış siyasette gerçekleştirmeye çalıştığı politikalarda ana hatlarıyla bir istikrarın olduğunu söylemek mümkündür. 1973'te Dünya Bankası'nda çalışırken Süleyman Demirel'e gönderdiği bir mektupta Türkiye'nin durumu ve yapılması gerekenlerle ilgili düşüncelerini aktarmış ve serbest piyasa ekonomisine geçilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Nisan 1979'da yayımladığı "Kalkınmada Yeni Görüşün Esasları" başlıklı rapor, 1983'te iktidara gelen Anavatan Partisi'nin hükümet programının ekonomik ve siyasal söylemlerinin temelini oluşturacak ve Özal'ın ölümüne kadar savunduğu görüşlerin esaslarını ortaya koyacaktır. Özal, bir taraftan Osmanlı devlet geleneğinin modern Türkiye politikasına güncelleştirilerek uyarlanması ve yeni bir ivme kazandırılması, diğer taraftan özellikle dış politikada Türkiye'nin jeopolitik, jeokültürel, güvenlik ve tarihsel hinterlandını oluşturan Osmanlı mirasına sahip çıkabilecek bir stratejinin geliştirilmesi isteğini ortaya koymuştur. Balkanlar'dan Ortadoğu'ya ve Orta Asya'ya uzanan bölgede Türkiye'nin çıkarlarının korunabilmesi ve Türkiye'nin güvenliğinin sağlanmasının statükocu bir zihniyetle değil çok yönlü geliştirilecek aktif bir dış politika ile mümkün olacağına inanmaktaydı. Dış ilişkilerin yürütülmesinde ülkelerle olan ekonomik ve ticari münasebetlerin asıl itici gücü oluşturduğunu düşünen Özal, dış ilişkilerde ticari ve ekonomik çıkarların daha fazla vurgulandığı bir politika stratejisini benimsemiştir. 1985'te Pakistan, İran ve Türkiye arasında kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı ile jeopolitik açıdan önem taşıyan bir kuşak üzerinde stratejik oyuncu ve mihver devletlerle ticari ilişkileri kurumsallaştırmaya çalışmış, soğuk savaş sonrası bu örgüte Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerinin dahil olmasını sağla-

rak ekonomik ve ticari bölgesel iş birliğini Orta Asya'ya kadar yaymaya gayret etmiştir. Aynı şekilde onun inisiyatifıyla kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, küreselleşen dünya ekonomisinde kalınmakta olan bölge ülkelerinin ticari ve ekonomik ilişkilerinin uyumlaştırılmasını öngörmekteydi.

Özal 1987'de Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik için başvurdu. Avrupa Birliği ile kurumsal iş birliğini gerçekleştirerek Türkiye'nin modernleşme ve demokratikleşme konusundaki açıklarının kapatılmasına gayret etti. Demokratik kurumsallaşmanın önündeki engelleri kaldırma-ya çalışan Özal bilhassa din ve vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti, teşebbüs hürriyeti üzerinde durmakta ve bir ülkenin kalınması ile bireysel özgürlükler ve demokratik haklar arasında sıkı bir ilişki görmekteydi. 1987'de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının kabul edilmesi, 1991'de 141, 142 ve 163. maddelerin kaldırılması, düşünce hürriyeti ve hukuk anlayışında vatandaşlara tanınan haklar Özal'ın hânesine yazılan olumlu uygulamalardır. Genel anlamda, iç politikada temel özgürlüklerin geliştirilmesine yönelik icraatlarla hizmetin devlete değil topluma ve bireye yapılmasını sağlayan insan merkezli politik bir söylem geliştirmesiyle önemli bir zihni değişim ortaya koyan Özal iç ve dış politikadaki icraatlarında ve öngörülerinde her zaman haklı çıkmamış, özellikle ekonomik politikaları eleştirilmiş, geleneksel değerlerin maddiyatçılık karşısında giderek bozulduğu, çıkarıcı bir hayat tarzının toplumun bünyesinde derin yarılar açtığı belirtilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Osman Ulagay, *Özal Ekonomisinde Paramız Pul Olurken Kim Kazandı Kim Kaybetti*, Ankara 1987; *Başbakan Turgut Özal'ın Dış Gezilerinde Konuşmaları 1987-1988*, Ankara 1988; *Anavatan Partisi Genel Başkanı ve Başbakan Turgut Özal'ın 2. Olağan Büyük Kongrede Yaptığı Konuşmalar*, Ankara 1988; Hasan Cemal, *Özal Hikayesi*, Ankara 1989; *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asır Olacak Konulu Konuşmaları*, Ankara 1991; "Geleceğe Bakış, Değişim", *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Marmara Kulübü Toplantısı'daki Konuşmaları*, Ankara 1992; "Türkiye'de Gerçekleşen Büyük Değişim, İkinci Değişimin Hedefi 15 Batı İleri Ülkesinin Arasına Katılmak", *Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın İş Dünyası Vakfı Toplantısındaki Konuşmaları*, Ankara 1992; Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, Ankara 1992; *Nokta Dergisi*, "Turgut Özal Özel Eki", 17 Nisan 1993; Kutlay Doğan, *Turgut Özal Belgeseli*, Ankara 1994; Nail Güreli, *Gerçek Tanık Korkut Özal Anlatıyor*, İstanbul 1994; Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, İstanbul 1994; *Devlet ve Siyaset Adamı Turgut Özal* (ed. İhsan Sezal), İstan-

bul 1996; Ercüment Yavuzalp, *Liderlerimiz ve Dış Politika*, Ankara 1996; Engin Güner, *Özal'lı Yıllarım*, İstanbul 2000; M. Ali Birand – Soner Yalçın, *The Özal: Bir Davanın Öyküsü*, İstanbul 2001; Cengiz Çandar, "Türklerin Amerika'ya Bakışından Örnekler ve Amerika'nın Türkiye'ye Bakışı", *Türkiye'nin Dönüşümü ve Amerikan Politikası* (ed. Morton Abramowitz, trc. Faruk Çakır), Ankara 2001, s. 169-219; Şaban H. Çalı, "Ül, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası", *Türkiye'nin Dış Politika Gündemi* (der. Şaban H. Çalı v.dğr.), Ankara 2001, s. 3-34; M. Hakan Yavuz, "Değişen Türk Kimliği ve Dış Politika: Neo-Osmanlıcılığın Yükselişi", a.e., s. 35-63; Muhittin Demiray, "Özal Dönemi Türk Dış Politikasının Temel Anlayışları", *Türkler* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, XVII, 291-300; *Kim Bu Özal: Siyaset, İktisat, Zihniyet* (ed. İhsan Sezal – İhsan Dağı), İstanbul 2003; Tanıl Bora, "Turgut Özal", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm* (ed. Tanıl Bora – Murat Gültekin), İstanbul 2005, s. 589-601; Emin Akdağ, "Özal-Vefatının 10. Yılında Turgut Özal Belgeseli (1927-1993)", *Aksiyon Dergisi*, sy. 436, İstanbul 14 Nisan 2003 (özel ek).

MUHİTTİN DEMİRAY

ÖZBEK

Muzafferüddin Özbek
b. Muhammed Cihan Pehlevan
(ö. 622/1225)

İldenizli atabegi
(1210-1225).

İldenizli (Azerbaycan) Atabegi Muhammed Cihan Pehlivan'ın oğludur. Babasının sağlığında Hemedan şehrinde görevlendirildi. Cüveynî, Özbek'in Hârizmşah Alâeddin Tekiş'in 592'de (1196) İran'ı istilâsı esnasında ağabeyi Atabeg Ebû Bekir'in yanından kaçtığını, daha sonra Hârizmşah Tekiş'e sığındığını, Tekiş'in ona ilgi göstererek Hemedan'ı kendisine iktâ ettiğini yazar (*Târîh-i Cihângüşâ*, s. 272). Râvendî ise Hârizmşah'ın Atabeg Ebû Bekir'den Hemedan'ı kendi adına korumasını rica ettiğini, ancak onun kardeşi Özbek'i Hemedan'a gönderdiğini kaydeder (*Râhatü's-sudûr*, II, 357). Özbek, Hemedan'da iken Ferrezin Kalesi hâkimi Melik Cemâleddin Ay-aba, Hemedan'a gelip kendisine atabeglik yaptı ve işleri düzene koydu. Ancak Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînilâh 593 (1197) yılında Hemedan'a bir ordu sevk ederek şehri ele geçirdi. Aynı yıl Hârizmşah Tekiş'in kumandanlarından Mayacık, kısa süre sonra da atabeg Ebû Bekir Hemedan'a hâkim oldu ve kardeşi Özbek'i melik unvanıyla burada görevlendirdi. Ertesi yıl halife tarafından desteklenen Mayacık şehrin hâkimiyetini ele geçirdiyse de şehir bir müddet sonra tekrar Özbek'in eline geçti.